

Pääsy kielletty jumalalta!

■ PEKKA HONGISTO

Voltaire: *Filosofinen sanakirja eli Järki aakkosissa*. Suom. Erkki Salo. Vastapaino. Tampere 2013.

Voltairea on sanottu ihmiskunnan poleemiseksi omatunnoksi, oman aikansa tunnetuimmaksi valistusfilosofiksi ja julkisuuden henkilöksi. Häntä ihailivat valistuneet despoottit ja niin sanottu lukeva yleisö (erityisesti *femmes de lettres*), mutta tuskin kansan syvät kerrokset. Hän nimittäin oli kaukana demokraattisista ihanteista. Silti häntä sensuroitiin kirkon toimesta, rangaistiin vankeuksilla, kirjojen polttamisella, maanpaoilla ja vihattiin varsin laajasti. Voltairen kirjasto sijaitsee Pietarissa ja siellä 7 000 nitteen, joista kaikki eivät edes ole hänen vaan siellä on myös Diderot'n kirjoja, keskellä on hänen irvistävä kuvapatsaansa. Kirjaston ja kuvapatsaan osti Venäjän keisarinna Katariina II, mutta Nikolai II poisti patsaan Talvipalatsista, kun ei enää ”jaksanut katsoa tuota apinaa”.

Diderot'n kirjassa *Rameaun veljenpoika* kehoitetaan kuuntelemaan, ei mitään sisäistä daimonia, ”alempia jumalia” (Voltaire), kuten Sokrates kehotti, vaan sisäistä apinaa ja papukaijaa. Voltaire on sekä lukenut papukaija että valistuksen ikioma apina. Hän oli myös sangen taitava herjanheittäjä, irvailija ja vakavasti tutkittu ajattelija, joka vaatii vakavaa tutkimusta. Voiko Voltairea silti ottaa ihan vakavasti?

Sanakirja lavastaa omaa teatteriaan, harhauttaa lukijaa koko ajan, sepittelee satuja ja sommittelee valeita muun muassa kirjoittajistaan. Kun Voltaire viittaa ”maail-

man parhaiden yhteiseen kollektiiviin”, joka kirjoitti kirjan, niin tämä kollektiivi on Voltaire itse. Kun hän puhuu ”jokaisesta järkevästä sielusta” (jotka ilman mutinoita ymmärtävät mitä tarkoittaa ”luonnollinen oppi universaalista kaitselmuksesta”) niin tämä ”kaikki” on jälleen Voltaire. Ranskan parhaiden kirjoittajien kollektiivi kirjoitti kyllä 30 vuotta Diderot'n johdolla puuduttavan laajaa *Ensyklopediaa*, eikä sekään ollut omaperäinen tai ensimmäinen eikä viimeinen yritys tällä alueella (se alkoi kopiona ja käännöksenä englantilaisen Chambersin *Cyclopediasta* vuodelta 1728).

On varmaa, että tämä projekti on Voltairen irvailun kohde ja hän kirjoittaa lähes kaiken inhimillisen tiedon ”aakkosellisessa järjestyksessä”. Vai kirjoittaako?

Näiden sanakirjojen suosio oli suuri ja se on jatkunut meidän päiviimme asti. Yleensä oletetaan, että sanakirjan tehtävänä on antaa yksiselitteinen kuvaus jostain sanasta. Toivo Salosen *Filosofian sanat ja konseptit* (Rovaniemi 2003) on juuri tällainen yritelmä. Voltairen kirjan avaaja pettyy pahasti, jos kuvittelee saavansa helppoja ja yksiselitteisiä selvityksiä. ”Munkit antavat tuhat selitystä koska heillä ei ole ainuttakaan.” Juha Varto yritti ehkä uhkarohkean voltairemaisesti kirjoittaa *Kannettavan filosofisen sanakirjan* (Tampere 1995), joka matki Voltairen teoksen alkuperäistä nimeä. Tai tämä julkaisu sen viimeisen, laajan version nimeä, koska kukaan ei sitä enää jaksanut kantaa.

Rousseau julkaisi *Musiikin sanakirjan* (*Dictionnaire de musique*) vuonna 1768. Keskustelua musiikin ja valistusajan suhtees-

ta oli käyty jo vuodesta 1750 lähtien ja Jean-Philippe Rameaun, ”musiikin Newtonin”, kuolemaan (1764) asti. Diderotin karnevalistinen *Rameaun veljenpoika* vuodelta 1761 oli eräänlainen irvaileva väliyhteenveto tästä. Dialogeja aiheesta käytiin kahviloissa, salongeissa ja kirjeissä. Moni aikansa teos on otsikoitu kirjeiksi (Diderot: *Lettre sur les aveugles*), ja asiaa käsiteltiin sekä yksityisessä kirjeenvaihdossa että kirjemuotoisissa pamfleteissa usein dialogin muodossa. Kaikkea ei edes ole julkaistu, mutta silti tästä valtavasta kulttuuriliikkeestä (ranskalaiset kutsuvat aikaa monikossa: *Les Lumieres*), on tehty yksioikoisia ja yksinkertaistavia johtopäätöksiä. Onpa väläytetty ajatusta valistuksen ”kaksista kasvoista”, vaikka niitä saattaa olla kymmeniä, tosin ei ehkä niin keskeisiä kuin tämä jako (Vesa Oittinen: ”Valistuksen kahdet kasvot?” *Tieteessä tapahtuu* 3/2012). Estetiikka on kunnostautunut tämän ajan ”kuohitsemisessa” pikkusieväksi seurusteluksi tai myöhempien intellektuaalisten aikojen paremmin ymmärtämien taideteosten vääntämiseksi. Makuasioista kiisteltiin siis kiihkeästi, perusteellisesti ja pitkään. Siitä on kaukana vaikkapa Derridan mielestäni varsin pitkävetiset pohdinnat Rousseauin musiikkidiskurssista. ”Kaivoa voi sanoa syväksi kunhan siellä on pimeää” (Alexander Pope).

*

Suomenkielisessä laitoksessa aakkosellinen järjestys on alkuperäisen ranskankielisen järjestyksen mukaan tehty. Tämä on hyvä idea. Mutta voiko kirjaa lukea Järjen ”aapiaisena eli aapeecee-kirjana” (Kivi)? Voltairen mukaan tätä teosta voidaan lukea vapaasti, silmäillä ja

selata sitä sieltä täältä, milloin siltä tuntuu. Eli aakkosellinen alusta loppuun lukeminen ei ole ainoa oikea tapa, eikä edes välttämätöntä. Lukija kuitenkin itse kirjoittaa kirjan joko uusiksi tai toistaa sitä papukaijana tarpeen tullen: ”Avasitpa kirjan mistä tahansa, saat ajatteleminen aihetta. Hyödyllisimmät kirjat ovat puoliksi lukijoittensa tekemiä.”

Voiko tästä kirjasta kirjoittaa ns. ”arviota” ollenkaan, koska se on lähes mahdotonta ja pelkkä lainailu sieltä täältä oli jo Voltairen mieltä: ”En mielusti lainaa toisten kirjoituksia. Se on yleensä arveluttavaa puuhaa; lainaaja ei ota huomioon, mitä on lainatun kohdan edellä ja jäljessä, ja on näin vaarassa tulla vedetyksi lukemattomiin kiistoihin.”

Voltaire uskoo lukijan omaan kykyyn olla itse luova valistusfilosofi: ”Teidän täytyy vain oppia ajattelemaan. Teillä on järki jo syntyessänne. Te olette lintu inkvisition häkissä, tuo laitos on leikannut teiltä siivet, mutta ne voivat kasvaa takaisin. Joka ei osaa geometriaa voi oppia sitä. Jokainen voi kehittää itseään... Uskaltakaa ajatella itse.” Tämän ajatuksen Kant toistaa omaan kuin papukaija ja se on jäänyt elämään Kantin oivalluksena. Tosin monet alkuperäiset oivallukset on muutenkin sanonut joku muu, kuten Rousseaulle kuviteltu ajatus ”yhteishyvästä” tai ”yleisintressistä” on alunperin Diderot’n esittämä.

Jokainen! Kaikki? Voltairehan kuulostaa tässä demokraatilta, mutta eipäs vaan. Kirja on tarkoitettu ”vain valistuneille”, ”kaiken säätyisille”, muttei kansalle, tuolle ”säädyttömälle joukolle, joka ei lue eikä voi koskaan tuntea filosofiaa omakseen”. Sanakirja ei voi muo-

kata kansasta subjektia, joka horjuttaisi yhteiskuntaa ja sen valtasuhteita. Sen totuudet eivät tavoita rahvasta. Siksi sen ääntä ei tule hiljentää eikä vainota ja kieltää itse teosta. Myöskään valistuneille teos ei ole vaaraksi: hehän ovat valistuneita! Voltaire ei pidä muutenkaan ihmistä luonnostaan hyvänä, vaan pahana, ”paholaisen lapsena” (*enfant du diable*). Ehkä ihminen ei muuta nimeä ansaitsekaan?

Voltaire kiusaa myöhempien aikojen lukeneistoa imarrellen heidän haluaan olla luovia filosofeja eikä vain akateemisten jätösten jätteenkierrätyslaitoksia pyörittäviä lukeneita papukaijoja: ”Filosofiset teokset on kirjoitettu vain filosofeille [...] Jokainen säädyllinen ihminen pyrkiköön olemaan filosofin vaatimatta kuitenkaan filosofin nimeä itselleen.” Ja silloinhan kaiken lukeneet ja kaiken tutkineet pörhistyvät silmissä ja alkavat itsekkin uskoa akateemisen säätynsä, hovinsa tai rälssinsä suureen filosofiseen merkitykseen.

Epäilemättä tulemme jatkossa saamaan kunnianhimoisia tutkielmia tästä sanakirjasta. Silloin Voltaire on onnistunut yhdessä tavoitteessaan ja nauraa hiljaa partaansa, kunnes joku suuttuu jostain hänen lauseestaan ja hänestä tulee Nikolai II:n arvion tapaan vain pelkkä irvaileva apina.

Järki tietää! Mutta Voltairekin tietää, että todellisuudessa vahvin voima niin sanotussa järkeväsä ajattelussa ja käyttäytymisessä on erehtyminen, lapsekas oikkuilu ja virheiden tekeminen. Eli koko valistuksen suurin paradoksi on siinä, että järki kuvittelee itse itsensä, mutta elämä asettaa aina itsensä järkeä vastaan. Voltairen hienovarainen irvailu vaikkapa

fanatismista jää usein ”kuolleen kulmaan” ja ”sokeaan pisteseen” niiden kohdalla, joiden henkinen taistelu jotain muuta fanatismia vastaan estää heitä näkemästä omaa fanatismiaan. ”Ihmiskunnan tartuntatauteihin, fanatismiin, taikaukseen ja suvaitsemattomuuteen ei ole muuta lääketta kuin filosofinen asenne.” Juuri kun lukija on saanut päässään tämän asenteen järjestykseen, Voltaire vetää maton alta vaihtamalla salamannopeasti aihetta ja tyyliä filsofian korkeista sfääreistä raakaan aineellisuuteen ja vaikkapa pörssiin. Tässä hän sivaltaa osuvasti myös meidän aikamme epäjumalaa: Omaa Etua, joka ”on heidän jumalansa ja tälle palvomalleen hirviölle he uhraavat kaiken”.

”Juutalaiset käsittelevät historiaa ja muinaisia taruja kuten samaan tapaan kuin heidän vanhojen vaatteiden kauppiansa käytettyjä pukuja: he kääntävät ne nurin ja myyvät uusina, niin kalliilla kuin suinkin.” Tässä ei käsitellä juutalaisia antisemitistisesti, johon voitaisiin tarttua nuhtelevasti tänäänkin, vaan Voltaire käyttää paljon aikaa ja energiaa juutalaisuuden omaperäisten teologisten keksintöjen poissa perkaamiseen. Ja samalla hän tähtää meidän jokaisen ”juutalaiseen sieluun”, joka on edellä kuvatun näköinen. Edelleenkin! ”Mooses puhui Jumalalle kasvoista kasvoihin (ja näki hänet vain takaapäin).”

Onneksi Voltaire armahtaa: ”Me olemme täynnä heikkouksia ja virheitä. Luonnon ensimmäinen laki kuuluu: antakaamme typeryydet anteeksi toinen toisillemme.” Entä itsellemme? Seuraavassa käänteessä hän ei enää armahdakaan. Varsinkin kansaa hän rusikoi kahdella kädellä: kansa ei voi eikä

saa olla vapaa. Kansa on ja sen tulee olla julkisen vallan alamainen. ”Ihmisellä on isänmaa hyvän kuninkaan hallitessa, huonon kuninkaan hallitessa hänellä ei sitä ole.” Kansan taikauskosta vapautumisen varsinaisen poliittinen subjekti on julkinen valta eikä suinkaan kansa. ”Voiko olla kansaa, joka olisi vapaa kaikista ennakkoluuloista ja taikauskosta? Se on sama jos kysyttäisiin: voiko olla filosofiansaa? Missä on filosofia, siellä ei ole kansaa ja missä on kansa, siellä ei ole filosofiaa.”

Hyvin kiinnostavaan ja laajaan kysymykseen ”Voiko syntyä ateistien yhteiskuntaa?” ei tämän suppean katsauksen puitteissa kannata puuttua muuten kuin huomauttamalla, että tässä Voltaire ”keskustele” John Locken kanssa (ja tätä keskustelua samaisen filosofin kanssa jatkaa sitten Suomessa Aleksis Kivi näytelmässään *Canzio*).

Valistusta myöhemmin arvioineet ovat lähes aina lyöneet kirveensä kiveen ja osoittaneet juuri Voltairin rusikoimiksi fanaatikoiksi, ”skolastikkojen aivoissa syttyneiden sisällissotien armeijoiden komentajiksi”, ”rikkiviisauden röykkiöiksi”, vaikka ovatkin tehneet nokkelia (vaikkakin usein typerä) arvioita valistuksesta (Gadamer, Adorno jne.) arvostellessaan itse itselleen kuvittelemansa valistusta, eli imaginaarista kuvaa siitä, ”omista ennakkoluuloistaan, joille he ovat sokeutuneet, kuten valistuksen oma ennakkoluulo on kuvitelma ennakkoluuloista vapautumisesta” (Gadamer). Tämä myöhempien aikojen filosofian sokeuden sokeus, eräänlainen monisokeus, antaakin yllättäen Voltairin sanoille kaikupohjaa ja nykyaikaistaa hänen ironiaansa.

”Olemme puhuneet rakkaudesta. Toisiaan suutelevista ihmisistä on pitkä matka ihmisiin, jotka syövät toisiaan” (”Kannibaalit” tai alkuperäisesti ”Anthropophages”). Diderot panee vielä tätäkin paremmaksi: ”Ehtoollinen. Kts. Kannibalismi.” Voltaire vaihtaa sävyä ja hyökkää kiivaasti teologian ja kirkon kaikkietäisyysyttä ja siitä syntyvää vainoa ja julmuutta vastaan: ”Vuorevarmaa on, etten ymmärrä tästä kaikesta mitään. Kukaan muukaan ei ole ymmärtänyt siitä koskaan mitään, ja sen vuoksi ihmiset ovat rusikoineet toisiaan kuoliaiksi” (”Aeios”).

Eikä hän päästä filosofejakaan pinteestä: ”Kaukana siitä, että käsitys parhaasta mahdollisesta maailmasta tarjoaisi lohtua, se ajaa epätoivon sen omaksuneet filosofit. Kysymys hyvästä ja pahasta pysyy selvittämättömänä kaaoksena niille, jotka etsivät sitä hyvässä uskossa. Väitellyä harrastaville se on intellektuaalista huvia, mutta he ovat vankeja, jotka leikkivät kahleillaan. Rahvas, joka ei vaivaa päätänsä tällaisilla kysymyksillä, on kuin kalat, jotka on siirretty joesta sumppuun: ne eivät aavista olevansa siellä siksi, että ne syödään paastoaikana. Myöskään meillä itsellämme ei ole kykyä tietää mitään kohtalomme syistä” (”Hyvä. Kaikki on hyvin”).

Käännöksestä en osaa (tai ilkeä) sanoa juuri mitään, mutta olisin kyllä käyttänyt Diderot’n tapaan käsitettä ”valistunut itsevalti” eli despootti nyt viljellyn ”valistunut yksinvalti” sijasta. Mutta olkoon näin.

”Leibniz vaistosi, ettei kysymyksiin suurimmasta hyvästä olut vastausta ja niinpä hän kirjoitti monta paksua kirjaa käsittämättä niitä itsekään” (em.). Voltaire saat-

taa antaa tässä väärän todistuksen ja saattaa olla antamattakin. Kiistelkää viisaammat?

Kirja on täynnä ajattelun helmiä, mitä herkullisimpia ja syvälimpiä ajatuksia, joita tekee mieli siteerata, ja joita on syytä pohdittava sekä syvällisesti että vapautuneesti hukkumatta kuitenkaan niihin.

Kirja on tyyllisessä, etten sanoisi älyllisessä, loisteliaisuudessaan kuin lääkeä mielen sairauksiin, tai älyn ahtaumiin, mutta taas se Voltaire tulee piruillen takavsemmalta ohi: ”Antiikissa kiisteltiin korkeimmasta hyvästä. Yhtä hyvin olisi voinut kysyä, mikä on korkein sininen tai korkein muhennos, korkein käveleminen, korkein lukeminen jne...onko lääke hyvä?...” Pää kiinni Voltaire! ”Aattelepa ihan ite!” (Jope Ruonansuu).

Lähteet

- Christensen, Thomas: *Rameau and Musical Thought in the Enlightenment*. Cambridge University Press 1993.
- De Man, Paul: *The Rhetoric of Blindness: Jacques Derrida's Reading of Rousseau*. Teoksessa *Blindness and Insight*. Oxford University Press 1971.
- Verba, Cynthia: *Music and the French Enlightenment. Reconstruction of a Dialogue 1750-1764*, Clarendon Press. Oxford 1993.

Kirjoittaja on vapaa filosofi ja tiedetoimittaja.